

Odrske pripovedke

Kdo je napravil Vidku srajčico
O deklici, ki je prehitro rasla
O miški, ki si je trebušček raztrgala

Eka (Alenka) Vogelne (roj. 05. 07. 1946 v Ljubljani) je leta 1971 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo in leta 1974 na Akademiji za likovno umetnost. Na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani kot docentka sodeluje pri izvedbi študijskih programov. V slovenskem prostoru se je uveljavila kot vsestranska ustvarjalka na področju popularizacije slovenskega ljudskega izročila, ilustratorka, režiserka, pisateljica, scenografska in kostumografska. Znana je kot avtorica TV lutkovnih serij, npr. *Pozabljen knjige naših babic* (1999) in *Bisergora* (2001).

Ilustrirala je številne otroške in/ali mladinske knjige, npr. *Tolstojevе povestice* (1975), *Snojevo Pravljico v Vodni kapljici* (1987), *Finžgarjeva Makalonca* (1991), *Fritzev Svet v naprstniku* (1992), *Moderndorferjev Kako se dan lepo začne* (1993) idr.

Znana je tudi s projekti in avtorskimi priredbami ljudskega izročila, npr. *O deklici, ki je prehitro rasla*, 1978 – slikanica, 1999 – radijska igra; *Kam baračica, kam deščica*, 1986; *Dušica majcena* (1999), *O miški, ki si je trebušček raztrgala* (1998, radijska igra) idr.

Skupni imenovalac avtorskega pristopa je interdisciplinarna predelava in priredba ljudskega izročila z avtorsko nagradnjo. Npr. v Lutkovnem gledališču Ljubljana sodeluje od leta 1986/97 z režijo dramskega besedila Alenke Goljevšček *Če zmaj požre mamo* (avtorica pesmi, izdelava lutk, glasba in likovna zasnova). Kot režiserka in avtorica je pripravila Levstikovo besedilo *Kdo je napravil Vidku srajčico*, 2006/07, režiserka, priredba besedila, likovna zasnova in izdelava lutk in scene slovenske ljudske pravljice s Tolminskega *Povodni mož* (2008/09). Sodelovala je tudi s SLG Celje, Gledališče Koper, PDG Nova Gorica, MGL, Prešernovo gledališče Kranj, SMG Ljubljana, SNG Maribor idr. gledališči kot režiserka, scenografinja in kostumografinja.

Tudi v pričujoči monografiji je pripravila tri besedila, in sicer slovensko ljudsko pravljico *O miški, ki si je trebušček raztrgala*, Levstikovo avtorsko *Kdo je napravil Vidku srajčico* in kratko sodobno pravljico Marije Vogelne *O deklici, ki je prehitro rasla*.

1. *Kdo je napravil Vidku srajčico* je ponarodela kratka avtorska pravljica Frana Levstika (1831-1887), ki ga mladinska literarna veda postavlja kot začetnika posvetne mladinske književnosti z objavo *Otročjih iger v pesencah* 1880 v reviji Vrtec. Tudi prva varianta besedila *Kdo je napravil Vidku srajčico* je bila prvič objavljena v reviji Vrtec 1877 (letnik 7, številka 3). Pričujoča varianta, ki jo uporablja avtorica Vogelne se delno razlikuje od Levstikove prve kristijanizirane inačice. Druga, pričujoča inačica, je postala bolj znana in popularizirana v slikaniški knjižni obliki kot kratka avtorska pravljica z ilustracijami Rože Piščanec. Od prve slikaniške izdaje, leta 1955, je kratka avtorska pravljica doživela številne slikaniške izdaje. V dramsko obliko jo je priredil tudi Boris A. Novak leta 1983 v monografiji *Pojdimo se gledališče* z ilustracijami Lidije Osterc. O popularnosti besedila govori tudi njegova medmedijska prevodljivost, npr. avdio CD 1984, 2003, 2006, avdio kasete 1992, 2001. Priredba Levstikovega besedila je avtorica že uporabila kot priredbo za

Lutkovno gledališče Ljubljana, kjer je po motivih Levstikovega proznega besedila, prevedla besedila v dramsko obliko in ga tudi avtorsko priredila.

Na osnovi primerjalne analize med proznim besedilom Levstika in dramskim besedilom Eke Vogelnic, vidimo, da je avtorica ohranila številko Levstikovih likov (deček Videk, jagnje, trnov grm, pajek, rak in ptič). Na dogajalnem robu ostaja mati vdova in še Vidkovi sorojenci. Eka Vogelnic je namesto ptiča vpeljala lik lastovke. Avtorica je razdelila Levstikovo besedilo na pet prizorov. Prva razlika je, da je v Videk v Levstikovem besedilu nagrajen za plemenitost do živali z dobroto. V dramskem besedilu je symbol srajce predstavljen kot statusni symbol v družini. V skladu s teorijo kratke sodobne pravljice kar je besedilo Eke Vogelnic, četudi dramatisirano, so otroci poimenovani z ljudskimi imeni (Videk, Peter, Katra, Janez, Jerica, Marjan, Mojca), pri Levstiku so ostali otroci brez imena. Videk je predstavljen kot arhetip otroka sirote s tipičnimi atributi, ranljiv otrok, sirota (vdova s sedmimi otroci), izbranec (deminutivna oblika imena Vid izraža pozitivno čustveno zaznamovanost). Z ozirom, da Videk ima štiri leta, sklepamo, da je odsotnost očeta in moža povzročila še večjo socialno-ekonomsko stisko, npr. mati je služila vsakdanji kruh (dninarica).

Dramsko besedilo predstavlja tudi glavne poklice slovenske ruralne družbe (pastirji, krojači, šivilje,) in je postavljeno v vaško oz. ruralno okolje (jagnje), čeprav besedilo Eke Vogelnic vsebuje tudi sodobne, celo urbane prvine (gumitvist, košarka, pomanjkanje časa (meni se mudi naprej),).

Intertekstualno se besedilo navezuje na serijo besedil s pastirjem oz. pastirico iz npr. tudi v znanem Homerjevem epu o Odiseju, le-temu pomaga pastir. Tudi trije ovni pomagajo Odiseju, ki se skriva pod njimi, dag re mimo kiklopa Polifema. Dafnis in Hloa (ljubezenski roman pozne antike), *Pastir* (Matija Valjavec), *Pastirček* (slovenska ljudska pravljica), *Heidi*, 1880-81 (Johanna Spyri), *Pastirica in dimnikar*, *Gosja pastirica* (), *Svinjski pastir* (), *Pastirci* (F. Bevk) idr.

2. O deklici, ki je prehitro rasla

Kratka sodobna pravljica avtorice Marije Vogelnic je prvič izšla leta 1965, leta 1978 kot slikanica v sodelovanju s hčerko Eko Vogelnic, leta 1999 kot radijska igra za otroke. Gre za kratko sodobno pravljico oz. avtorsko nadgradnjo modela ljudske pravljice. V osnovi je motiv Sneguljčice oz. kompetitivnosti med materjo in hčerko, ki je sicer karikiran in napisan s humoristično distanco. Pravljica je tudi razlagalna ali etiološka, ker razlaga pojav prehitrega odraščanja deklice.

Liki so predstavljeni tradicionalno, in sicer ženski (deklica, mati) in moški liki kot rešitelji (zdravniki, čevljar).

Motiv večanja in/ali manjšanja književnih oseb je znan v literarni zgodovini, npr. manjšanje in večanje nasprotnika v Obutem mačku (Charles Perrault), Guliver med pritklikavci in velikani (Jonathan Swift), v mladinski književnosti je najbolj znan primer Alice v čudežni deželi in Deželi zrcal (Lewis Carroll), ko se le-ta veča in manjša s pitjem napitka. V slovenski mladinski književnosti so znani majhni liki (Pedenjmožic, Laketbrada, Ciciban, Pedenjped,

Majhnica, Katrca Škrateljca idr.), Povest o gospe Mrvici (Geatyrix Potter), od velikanov Sebični velikan (Oscar Wilde), Smrt dobrega velikana (Ciril Kosmač), Veliki dobrodušni velikan (Roald Dahl), velikan in krojaček (J. in W. Grimm), oz. velikank (Ajdovska deklica, Ajdi, Kosoš velikanka (Desa Muck) idr.).

Kratka sodobna pravljica, ki razlaga prehitro rast deklice je izvorno besedilo, mozaično sestavljeno iz številnih pravljичnih motivov Pogumni krojaček (ATU 1640), Miška ponovno dobi rep (ATU 2034), Sneguljčica (ATU 709), Pepelka (ATU 510A), Hvaležne živali (ATU 554) idr. Motivov.

Kratka sodobna pravljica je tudi sestavljena podobno kot Kdo je napravil Vidku srajčico in O miški, ki si je trebušček raztrgala kot verižno besedilo ali zaporedje dogodkov, števil, živali, imen idr. Elementov.

Za razliko od modela ljudske pravljice, je v ospredju kratke sodobne pravljice, v prozni in dramski obliki, otrok kot glavna književna oseba. TEMeljna snov je deklіčn doživljajski svet in dogajanje v besedilu predstavlja le izsek iz njenega vsakdanjika. Besedilo je postavljeno v sodobni oz. kompetitivni čas (boljši red pri telovadbi). Odrasle književne osebe, npr. mati, ostane na dogajalnem robu in nima vstopa v domišljjski svet, kamor se deklica eskapistično zateče. Ravni dogajanja sta dve – doživljajska in domišljjska. Besedilo ima vse zakonitosti kratke sodobne pravljice in tipično zgradbo (home – away – home). Vzrok za vdor domišljjskih prvin v realni svet je deklіčn problem prehitrega odraščanja, ki je metaforično predstavljen kot hitro deklіčino odraščanje, vendar z njo ne rastejo njena oblačila in obuvala. Besedilo je tradicionalno postavljeno v domačjski kontekst (deklica, mati, babica; miška, žaba) in moški zunanji (zdravniki, čevljar). Avtoričn zorni kot in simpatije so na strani otroka oz. deklice. Kot čarobni pomočnik se pojavlja personificirana miška, ki deklico prosi za uslugo, da jo le-ta skrije pred plenilcem (mačko). V znak hvaležnosti, miška deklici uresniči želje. V osrednjem dogajanju pride do zapletov, napačnega reševanja problemov (prevelikih čevljev), ker se soočijo strokovni in znanstveni pogledi. Na koncu zmaga ljudski glas ali onipotentni lik ljudskega čevljarja, ki že s prostim očesom ugotovi, da so deklіčini pravljіčno devetkrat preveliki čevlji, vzrok vsem zapletom. Zato predlaga rešitev, in sicer, dad a deklici materine čevlji, ki so ji čisto prav (ne prevelike, ne premajhne), pa še popravljene čevlje njene matere so. Nedvomno gre za veliko metaforo sožitja in preseganja motiva kompetitivnosti med materjo in hčerko oz. obratno.

Zanimivost je, da se besedilo konča hipotetično in sicer s prihodnjikom oz. glagolsko obliko postavljeno v prihodnost, kar je še en dokaz o vsebini usmerjeni v prihodnost kratke sodobne pravljice. Avtorica je v dramskem besedilu, poleg glavne književne osebe deklice Bibe, ki v kratki sodobni pravljici ni poimenovanja, v dramskem besedilu ima funkcijsko poimenovanje (vzdevek), dodala še literarni lik personificiranega predmeta (kanta za smeti), poimenovala je moške književne like – tri zdravnike (dr. Otto, dr. Rino, dr. Larinx). Nastopajo še funkcijsko, z atributi, poimenovani čevlji (rumeni, rdeči, veliki in mamini). Motiv čevlja je pogosta tema v pravljicah (Pepelka, Sneguljčica, Pogumni čevljar, Obuti maček; Dvanajst plesnih princesk; Miška pri čevljarju, Čarovnik iz Oza, Rdeči čevlji, Mala morska deklica, Muca Copatarica idr.),

O miški, ki si je trebušček raztrgala ATU 2034 “The mouse regains Its Tail” je znan motiv v pravljіčnem indeksu Hans Jorg Utherja. Intertekstualno se povezuje tudi z Grimmovo pravljico: in slovenskimi ter drugimi variantami O fižolčku, ogelčku in slamici ter Grimmovo inačico *Oglje, bobek in slamica*. Gre za tipično

verižno pravljico (formula tales; cumulative tales; chain tales), ki temeljijo na nizu dogodkov, števil, oseb, objektov, imen idr. prvin. V pričujoči ljudski pravljici zgodba temelji na zapletu oz. dogodku, ko si personificiran literarni lik miške raztrga trebu(šče), ko je lezla skozi plot. Le-ta, z raztrganim trebuhom, gre k čevljarju (ne zdravniku), da ji zašije trebuh. Ta ji postavi pogoj, dab o, če mu da dreto (močna nit za šivanje oz. posušena živalska čreva katera so čevljarji uporabljali namesto niti za šivanje usnja). Na osnovi zgradbe dvojnosti (miška gre k čevljarju dvakrat), ki bi bi pogojno pomagal (dvosmerno sodelovanje) če tudi ona njenu naredi usluso, da mu 1. Prinese dreto, 2. Da mu prinese mast za podmazat drevo. Prvič se odpravi h kravi, le ta jo pošlje po krmo, gre kositi travo za kravo itn. Drubič se opravi siakti mast za podmazati dreto za čevljarja, zato gre k svinji, ta postavi pogoj, naj ji prinese koruzo, koruza ji postavi pogoj, da ji prinese vodo, kar je dramaturški obrat. Miška prinese vodo, koruzo, mast in jih nese čevljaju, ki ji zašije trebuh. To kar je tipično za model ljudske pravljice, vidimo, da je miška tudi z raztrganim trebuhom opravilno sposobna. Očitno, dap o enkrat strganem trebuhu pri plezanju skozi plot in dveh iniciacijskih preizkušnjah (čevljar-dreto-krma-kosa-trava-krava in čevljar-mast-svinja-koruzavoda) miška ponovno pri plezanju skozi plot si raztrga trebuh. Slednje pomeni, da v smislu psihoanalitični teorij pravljic, ni dosegla stopnje individuacije ali zrelosti, da bi se izognila ponovitvi napake. Sicer besedilo vsebuje tudi humoristične prvine, zato je tudi slovenska ljudska pravljica tudi odprta za različne interpretacije. V glavnih literarnih likih, poosebljena miška, krava, svinja, koruza vidimo tradicionalne ženske lastnosti in prizadevanja za tradicionalne moške like (čevljar), ki postalja pogoje sodelovanja. Morebiti je v liki čevljarja, ki sešije miškn razstrgan trebuh, najti asociativno oddaljeno in hkrati bližnjo povezavo z likom lovca, ki volku v ljudski pravljici Rdeča kapica bratov Grimm, prvo razpara, potem sešije trebuh (v katerega všije tudi kamne), ravno tako kot v pravljici Volk in sedem kozličkov istih avtorjev. Tudi motiv najdenja zlatega/čarobnega prstana v ujeti ribi je dokaj pogost motiv. Avtorsko pretvorjen motiv živalskega (mišjega / ribjega / volkovega / kitovega) trebuha je motiv Ostržka v kitovi notranjosti, kar metaforično predstavlja tudi notranje preizkušnje ali brezupno situacijo.

V dramatiziranem besedilu je Eka Vogelnik razdelila osnovno dogajanje na devet prizorov. Tako kot v prejšnjih dveh, tudi v pričujočem besedilu, poimenuje književne osebe, npr. čevljaj je Šuštar Urenc oz. čevljar Lovrenc, krava je kravica Šeka, literarnem liku trave je dodala "punkeljček travce z rož'cami" – snop trave z rožami, ter personificirano žejno koruzo. Avtorica je didaktično dodala slovarček dvajsetih manj znanih izrazov, npr. starinski (botati (se), kvedrovec, škarpe), slabšalniec (barantati), pogovorno (nacufati, štrapac, zakmašen), šaljivo (vleči dreto) idr. Zaradi posodobitve slovenske (koroške) ljudske pravljice, je avtorica s pogosto rabo slogovno zaznamovanih besed poudarila starinskost in ljudskost. Obenem je tvorno oz. preoblikovala ljudsko izročilo in dodala avtorske pravine, npr. motiv igre časa, npr. velike ure, male ure in mišje ure, ki sicer spominjajo na anekdotsko merjenje časa in otroško ljudsko igro, vendar je korehentno vključena v besedilo. Ravno tako tudi besedilo slovenske ljudske otroške pesmi Pod goro, / pod to goro ... - - tukaj so intertekstualne povezave zvočna aluzija (~~pod to goro zeleno~~ oz. *pod to goro šuštarsko*).

Avtorica v prevodu slovenske ljudske pravljice *O miški, ki si je trebušček raztrgala*, spremeni ljudsko pravljico v slovensko pripovedko, za katero je značilen določljiv čas in prostor (npr. Komarča, Triglav, sedmera jezera idr.). Avtorica je poleg zgradbe verižne zgodbe, tudi v skladu s prabesedilim (slovensko ljudsko pravljico), ustvarila, da je zaključek zgodbe obenem začetek nove serije verižnih dogodkov. Za

pričujoče besedilo je značilno, da vsebuje več oblikovno zgradbenih citatov in motivno-zgodbenih analogij z motivi ljudske pesmi, npr.

ŠE

ŠE HLAČICE PRODALA BOM;
ZA BISTRO VODO DALA BOM;
NE GREM; NE GREM; NE GREM DOMOV;
SEM ŽEJNA PREMOČNO.

Avtorica v besedilo vnaša tudi večpomenskost oz. igranje med dobesednim in metaforičnim poimenovanjem ("ena miško šivat/ to jaz dobro znam"), predvsem posodobljena parafraza slovenske ljudske pesmi: Še kiki'co prodala bom, ki se bere:

ŠE HLAČICE PRODALA SEM,
ZA BISTRO VODO DALA SEM
ZDAJ PA HITRO GREM DOMOV
ZDAJ ŽEJNA VEČ NE BOM.

Skupni imenovalec vseh treh izhodiščnih besedil ali redeča nit je 1) avtorska predelava ljudskega izročila, 2) motiv strganosti (strgan mišji trebuh, strgana Vidkova srajčica, strgani čevlji) 3) arhetip otroka sirote (miška brez staršev, vdovin sin štiriletni Videk, simbolna sirota – deklica, ki je prehitro rasla, 4) iniciacija, 5) revitalizacija ljudskega izročila, posebej ljudskih pesmi.

Avtorica Eka Vogelnik je v pričujoči monografiji z naslovom Odrske pripovedke tvorno nadgradila model ljudske (*O miški, ki si je trebušček raztrgala*), avtorske oz. Levstikove (*Kdo je napravil Vidku srajčico*) in kratke sodobne pravljice (*O deklici, ki je prehitro rasla*) Marije Vogelnik je tvorno nadgradila vzorce besedil, ki jih je predelala v odrske pripovedke. Za branje in razumevanje je potrebno splošno in specifično intertekstualno znanje v zvezi z ljudskim izročilom, npr. parafraze na ljudske pesmi. Poleg tega je potrebno poznavanje ekstratekstualnih relacij med osnovnim in odrsko-pripovednim besedilom. Za mlade bralce je besedilo namenjeno bolj uprizarjanju in dramatizaciji manj pa branju in interpretaciji. Zato monografija vsebuje avtorski uvod (namen knjige), osnovno besedilo, odrsko priredbo ter navodila za igranje predstav.

Avtorica z odlično vizualizacijo, predlaga potencialnim bralcem – odraslim (učiteljem, mentorjem, knjižničarjem idr.) navodila tudi za likovno opremo (scena, kostumi) predstav. Posebno poglavje posveti lutkam, definiciji, genezi (nastanku), klasifikaciji (ročne, javajke, marionette) tern a koncu poda kratek oris lutkovne tradicije na Slovenskem (npr. Milan Klemenčič, Jože Pengov, Lutkovno gledališče Ljubljana). Zaradi vsega navedenega ter avtoričinih teoretičnih in praktičnih izkušenj, le-ta predlaga dramatizacijo odrskih pripovedk ali kot dramskim ali kot lutkovnih iger., za katera našteje tudi šest osnovnih lutkarskih pravil. Na koncu poda ob splošnem uvodu, tudi navodila za uprizoritev ob vsakem konkretnem besedilu.

Monografija je didaktično in avtorsko koncipirana. Z didaktičnimi navodili avtorica pedagoško ravna z svetovanjem na osnovi bogatih režijskih, kostumografskih, scenografskih izkušenj ter teoretičnih in praktičnih spoznanj ob zbiranju in predelavi ljudskega izročila v avtorsko, četudi se včasih naslanja na motive iz ameriških virov (blue Minnie the Moocker, film *The Blues Brothers*) iz 1980 leta.

Avtorica tipično postmodernistično (1980-2010) vrača k izročilu, navezuje se na verzno-kitične vzorce ljudske pesmi, priključuje ter preoblikuje podobe (miška, Videk, deklica), verze, oblikovnih vzorcev iz ljudskega in avtorskega izročila. Tehnika plimpsesta (citati, stilizacije) in uvajanje osebne mitologije, ki pomeni manj intelektualizirano, zato bolj senzualno dožemanje. V besedilih združuje ljudsko in avtorsko izročilo, visoko in popularno kulturo. Vse to razbija s postopkom oz. tehniko metafikcije (). Avtorica prenavlja ljudsko izročilo in je naklonjena žanrski literaturi. Besedila so brez sporočilne globine ker so fabulativni fragmenti, ki dajejo videz preprostosti, neumetelnosti in odpirajo pogovornost. Zagovarja estetično avtonomijo in novo mitologijo avtorskega izročila, četudi temelji na ljudskem izročilu. Vidno je iskanje odgovorov v literarno in miselno zahtevnem postmodernističnem času (O deklici, ki je prehitro rastla), navidezno trivializira problem. V času ustvarjanja, od zgodnje, srednje do zrele faze, je avtorica izoblikovala avtorsko poetiko, ki temelji na celostni avtorski tvorbi predelavi ljudskega izročila (režijsko, pisateljsko, scenografsko, kostumografsko, ilustracijsko, gibalno idr.) v različnih medijih.

V njenih besedilih so vidni tudi trendi sodobne mladinske književnosti (1980-2010) in sicer: večnaslovniška odprtost, focus na znanih (popularnih) literarnih likih, npr. Videk; literarni lik s posebnimi potrebami – potrebo po drugačnosti in nediskriminaciji na osnovi videza raztrganosti (trebuha, srajce, čevlja), ki je le prisposoba za metaforičen pomen – ranljivih naslovnikov – otrok in mladine.